

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

ЛУЦАН ІГОР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК [2-67+322](477.85),,1991/2010”

**СПЕЦИФІКА ВІДНОСИН ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ
З РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ
У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (1991–2010 рр.)**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Острог – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі культурології, релігієзнавства і теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України
Балух Василь Олексійович,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
декан філософсько-теологічного факультету.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Стоцький Ярослав Васильович,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя,
професор кафедри психології у виробничій сфері;

кандидат історичних наук,
Іщук Ольга Віталіївна,
Національний університет «Острозька академія»,
старший викладач
кафедри релігієзнавства і теології.

Захист відбудеться «22» лютого 2017 р. об 11⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 48.125.01 у Національному університеті «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України (35800, м. Острог, вул. Семінарська, 2).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Національного університету «Острозька академія» (35800, м. Острог, вул. Семінарська, 2).

Автореферат розіслано «20» січня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
професор

В. В. Павлюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Дослідження характеру та особливостей релігійного життя у Чернівецькій області періоду незалежності України дозволяє констатувати, що Церква як соціальний інститут постійно включається у суспільний простір та займає активну позицію в пошуку ефективних моделей свого функціонування в умовах реформування українського суспільства. Конфесії через суспільне служіння, підвищення духовно-морального рівня населення і просвітництво виконують свої соціальні функції, намагаються сприяти втіленню в життя релігійних цінностей. Тому в Чернівецькій області через кардинальні зміни, які відбулися на межі ХХ–ХХІ ст. в усіх сферах життя суспільства, суттєво підвищився й інтерес до релігійних питань. Адже в цей час стрімко зростає кількість зареєстрованих релігійних організацій, церковно- та священнослужителів, культових споруд, духовних навчальних закладів, релігійних видань, монастирів тощо. І хоча Чернівецька область є найменшою за кількістю населення серед інших областей України, проте за густотою релігійних громад посідає друге місце після Закарпаття.

Все важливішими в області, як і в Україні загалом, постають питання щодо створення ефективних механізмів співпраці конфесій з урядовими, державними, громадськими інституціями, депутатами різних рівнів з метою вирішення назрілих проблем, мінімізації міжконфесійних та державно-церковних конфліктів, забезпечення соціального захисту населення, реституції церковного майна тощо. Водночас ґрунтовний міждисциплінарний (на стику історії, релігієзнавства, конфліктології, соціології та політології) аналіз міжконфесійних відносин та взаємодій органів державної влади з релігійними організаціями у Чернівецькій області впродовж 1991–2010 рр. увиразнює не лише їх регіональну специфіку, як транскордонної території, а дає можливість з'ясувати, як цей досвід і практика узгоджуються із загальнодержавною політикою у релігійній сфері.

Дослідницький інтерес до обраної проблеми можна пояснити також її недостатнім вивченням в сучасній історіографії, обумовленою відсутністю комплексних досліджень у цій царині. Актуальності додає й нагальна необхідність розширення джерельної бази, упровадження до наукового обігу наявних, але недосліджених архівних матеріалів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри культурології, релігієзнавства і теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Суспільно-культурні та етнорелігійні фактори у контексті євроінтеграційних процесів: світлоглядно-ціннісні та практичні виміри» (номер державної реєстрації 0115U001037) та спрямована на розв'язання завдань держбюджетного наукового проекту Міністерства освіти і науки України 71.800 «Роль етноконфесійних взаємовідносин транскордонних регіонів (Буковина, Галичина) в євроінтеграційних процесах: суспільно-практичний вимір».

Мета і завдання дисертації визначені з урахуванням специфіки наукової проблеми, актуальності теми і стану її вивчення. **Мета дослідження** – здійснити комплексний історико-релігієзнавчий аналіз змісту і характеру відносин державних

органів влади з релігійними організаціями у Чернівецькій області в контексті процесу становлення й утвердження незалежності України.

Досягнення мети зумовлює постановку та теоретичну розробку низки **завдань**:

- простежити характер відносин владних структур з релігійними конфесіями краю впродовж 90-х рр. XX ст. та визначити провідні тенденції їх змін за означений період;

- витлумачити правові й соціальні колізії функціонування релігійних організацій Чернівецької області в умовах поліконфесійності;

- визначити комплекс зовнішніх і внутрішніх конфліктних чинників у суспільно-політичному та релігійному середовищі Чернівецької області як основи для обґрунтування нових ефективних механізмів нормалізації соціально-правового підґрунтя буття релігії, толерантизації міжконфесійних і міжетнічних конфліктів у краї;

- дослідити динаміку релігійної мережі Чернівецької області за такими показниками: кількісний склад організацій/громад, матеріальна база, кадровий потенціал, навчально-просвітницька діяльність, видавнича справа;

- виокремити основні форми та принципи державно-конфесійних відносин в області у період з 2000 р. до 2010 р. як необхідної умови демократизації українського суспільства та зміцнення демократичних засад системи державного управління;

- проаналізувати напрями духовно-просвітницької діяльності і соціального служіння релігійних організацій Чернівецької області та визначити ключові детермінанти розширення їхньої інфраструктури і сфер впливу на суспільно-політичне та духовно-культурне життя краю.

Об'єктом дослідження є релігійне життя на теренах Чернівецької області періоду незалежної України, інституційне оформлення релігійних організацій та специфіка їх розвитку в умовах демократизації суспільства й утвердження принципу поліконфесійності, а **предметом вивчення** – специфіка відносин державних органів влади з релігійними організаціями у Чернівецькій області впродовж 1991–2010 рр.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1991 р. до 2010 р. Нижня хронологічна межа обумовлена історичним процесом релігійного відродження в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст., а також зміною державної політики у сфері державно-церковних відносин в Україні та Чернівецькій області, котрі склалися в умовах проголошення державного суверенітету й незалежності.

Верхня хронологічна межа, з одного боку, обумовлена зміною релігійної політики, яка відбулася в результаті приходу до влади нових політичних сил, а з іншого – ліквідацією Державного комітету України у справах національностей та релігій, а згодом і його територіальних підрозділів (9 грудня 2010 р.), що мало свої неоднозначні наслідки для реалізації державної політики у сфері міжконфесійних і міжнаціональних відносин.

Водночас, для з'ясування особливостей конфесійного життя області в його найбільш очевидних формах і виявах (поліконфесійність, відносна стабілізація розвитку мережі церковних громад та релігійних об'єднань, наявність міжконфесійних конфліктів, інтенсивність залучення вірян до церковного життя тощо), автор змушений іноді виходити за хронологічні межі дослідження.

Територіальні межі дослідження: Чернівецька область з її сучасним адміністративним устроєм, що сформований з одинадцяти районів (Вижницький, Герцаївський, Глибоцький, Заставнівський, Кельменецький, Кіцманський, Новоселицький, Путильський, Сокирянський, Сторожинецький, Хотинський). Ця територія має історичні назви Північна Буковина, Північна Бессарабія, що вживаються в дослідженні у відповідних контекстах.

Методи дослідження. Вибір методів дослідження зумовлений методологією суспільно-гуманітарного наукового пізнання. В основу дослідження покладено загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, світоглядного плюралізму, а також специфічні релігієзнавчі принципи: позаконфесійності, правового забезпечення свободи совісті та релігійної толерантності. Їх застосування дало можливість об'єктивно дослідити конфесійну різноманітність краю, специфіку інституційного оформлення та функціонування більшості церковних організацій, релігійних течій та рухів в області, визначити роль, місце та вплив кожної з них на суспільно-релігійне і політичне життя регіону.

Найбільш застосовуваними стали такі наукові методи: історико-релігієзнавчий, компаративний, хронологічний, статистичний, метод структурно-функціонального аналізу. Це дозволило об'єктивно проаналізувати характер державно-конфесійних відносин у Чернівецькій області в 90-і рр. XX ст., визначити специфіку і провідні тенденції їх змін, а головне – розкрити їх функціональну природу та значущість. Вдалося обґрунтувати тезу про неоднозначну роль державних органів влади у релігійстворчому процесі області періоду становлення незалежності та державного суверенітету України. Застосування статистичного методу допомогло унаочнити процес розвитку релігійної мережі області за такими показниками, як кількісний склад організацій/громад і матеріальна база, кадровий потенціал, навчально-просвітницька та видавнича діяльність. За допомогою методу структурно-функціонального аналізу проаналізовано найважливіші форми соціального служіння та духовно-просвітницької діяльності релігійних організацій краю, їх співпрацю з державними і громадськими інституціями.

Звернення до першоджерел обумовило використання методів аналізу й синтезу, систематизації та узагальнення. Вони використовувалися для обґрунтування елементів новизни, формулювання поточних та узагальнюючих висновків.

Не менш важливими у межах дисертаційного дослідження були методи наукової евристики, описовий, класифікацій та критичного аналізу джерел. Робочим інструментарієм дослідження стали сучасні методи моделювання, системного аналізу та прогнозування. Саме вони допомогли глибше описати і обґрунтувати визначальні риси розвитку церковно-організаційного життя в області та витлумачити специфіку функціонування релігійних організацій краю.

Наукову новизну одержаних результатів визначають вибір і розробка теми дисертації, яка є першим комплексним історико-релігієзнавчим дослідженням діяльності релігійних організацій на теренах Чернівецької області в часи незалежності. Проаналізований корпус історичних джерел (постанов, рішень, розпоряджень, звернень, листів тощо), значний відсоток якого займають уперше введені в науковий обіг неопубліковані історичні документи, всебічно висвітлює

особливості функціонування та діяльності конфесій Чернівецької області, розкриває специфіку державної релігійної політики щодо них.

Отримані основні результати, які визначають наукову новизну дисертаційної роботи, полягають у наступному.

Уперше:

– встановлено, що релігійні організації на теренах Чернівецької області у період незалежності формувалися за безпосереднього сприяння та під контролем відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА, який був посередником між органами місцевої влади й релігійними організаціями краю. У залежності від релігійної політики обласної влади для діяльності конфесій часто створювалися нерівні умови;

– виявлено регіональну специфіку характеру та форм взаємодії органів місцевої влади з релігійними організаціями краю;

– обґрунтовано, що після припинення зростання кількості церковно-релігійних організацій (починаючи з 2000 р.) міжконфесійний діалог залежав від готовності тієї чи іншої релігійної громади до інтеграції у суспільне життя, від спроможності кожного суб'єкта релігійстворчого процесу до нових форм катехизації, місіонерської роботи та підвищення освітніх вимог для церковно- та священнослужителів;

– акцентовано увагу на тому, що в Чернівецькій області дедалі більшого значення набувають позацерковні форми діяльності релігійних організацій, у яких чільне місце відводиться соціальній, благодійницькій та місіонерській практикам, за якими часто стоїть релігійний прозелітизм;

– доведено, що створений у 2005 р. при Чернівецькій ОДА представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган – Обласна Рада Церков і релігійних організацій – не проводила активної діяльності, а тому й не відіграла сподіваної ролі у справі нормалізації релігійного життя краю.

Уточнено:

– думку про те, що конфесійна приналежність впливає на рівень суспільної активності вірянина, його інтегрованість у соціокультурні процеси. Встановлено, що прихильники УПЦ КП, УГКЦ є більш національно-зорієнтованими й готові брати активну участь у державотворчих процесах. Натомість представники УПЦ демонструють зневажливе, скептичне чи відсторонене ставлення. Представники протестантських деномінацій виявляють певну інертність, а то й відверту байдужість;

– тезу, що з відродженням релігійного життя в умовах незалежності ідея автокефалії Православної Церкви спричинила затяжну боротьбу між представниками Київського та Московського Патріархатів, що проявилось і на теренах Чернівецької області. Представники влади, залежно від конфесійних симпатій та політичної кон'юнктури, надавали підтримку УПЦ чи УПЦ КП, створюючи перепони у толерантній розбудові міжконфесійних відносин;

– судження про те, що важливим конфліктогенним чинником у релігійній сфері була неоднозначність, нечіткість та суперечливість багатьох нормативно-правових приписів;

– твердження про те, що бажання з боку румунської сторони нав'язати ідею створення в Чернівецькій області православного вікаріатства спричинило в краї гостру етнорелігійну конкуренцію і протистояння.

Отримали подальший розвиток:

– теза, що значний вплив УПЦ не дав бажаного ефекту для промосковськи налаштованого духовенства краю. Відтак, в умовах гострих протистоянь і тиску на УПЦ КП, особливо в перше десятиліття незалежності України, ця конфесія стала на шлях динамічного розвитку й здобула численних прихильників;

– твердження, що в Чернівецькій області, як і загалом в Україні, із здобуттям незалежності позитивний вплив на стабілізацію міжконфесійних відносин справляють не стільки прийняття відповідних законодавчих актів, що стосуються релігійної сфери, скільки діалог між релігійними організаціями та комунікаційні процеси;

– судження, що причиною суперництва між конфесіями є питання впливу на вірян, а не лише проблема володіння культовими спорудами, церковним майном, земельними ділянками;

– висновок про те, що однією з форм налагодження державно-церковних відносин є створення в Україні Єдиної Помісної Православної Церкви, яке сприятиме консолідації українського суспільства.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у вирішенні комплексу історико-релігієзнавчих проблем, що дало змогу проаналізувати і конкретизувати специфіку функціонування релігійних організацій Чернівецької області у період становлення незалежності Української держави. Теоретичні, фактологічні й статистичні матеріали дослідження дають приріст нових знань, які можуть прислужитися для розвитку українського релігієзнавства. Представлена в дисертації інформація може бути корисною й для порівняльного аналізу проблем, які стосуються сучасних релігійних процесів в Україні. Теоретичне осмислення сформульованих у роботі висновків є підґрунтям для розробки нових методологічних підходів до вивчення державно-церковних і міжконфесійних відносин в їх соціокультурному та релігійно-інституційному контекстах.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її фактологічний матеріал, результати та висновки можуть слугувати як для подальшої розробки обраної теми, так і для написання узагальнюючих праць з історії України, Буковини та історії релігійних організацій, різноманітних довідкових видань. Результати роботи можуть бути використані для читання лекційних курсів з релігієзнавства, культурології, етнології та історії релігії, у суспільствознавчих і політологічних студіях, а також для розробки спецкурсів релігієзнавчої, історичної та культурологічної проблематики у вищих навчальних закладах.

Апробацію основних положень і результатів дослідження здійснено шляхом обговорення на науково-методичних семінарах кафедри культурології, релігієзнавства і теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Головні положення та результати дисертації апробовані під час виступів на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних та інтернет-конференціях: «Регіональний вимір міжконфесійних і державно-церковних відносин» (Хмельницький, 17 червня 2011 р.), «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, 9 грудня 2011 р.), «Дні науки філософського факультету – 2012, 2013, 2014, 2016» (Київ, 18-19 квітня 2012 р.; 16-17 квітня 2013 р.; 17-18 квітня 2014 р.;

20-21 квітня 2016 р.), «Соціокультурні виміри релігійних процесів у світі та в Україні» (Чернівці, 30-31 травня 2013 р.), «Толерантність: соціально-сміслові варіації та євроінтеграційний контекст» (Чернівці, 8-9 травня 2015 р.), «Міжконфесійні конфлікти у транскордонних регіонах: історична ретроспектива та виклики сучасності» (Чернівці, 13-14 жовтня 2016 р.), на науковому семінарі: «Етнологія релігії: теоретичні та прикладні аспекти» (Чернівці, 22-23 червня 2013 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 19 публікаціях, 4 з яких надруковані в наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних наукових виданнях, одне з яких входить до наукометричної бази Index Copernicus.

Структура дисертації обумовлена специфікою дослідницької проблематики, метою та завданнями. Містить вступ, три розділи, кожен з яких поділений на підрозділи (вісім підрозділів), висновки, список використаних джерел (разом 477 позицій) і додатки.

Загальний обсяг дисертації становить 299 сторінок, з яких 180 займає основний текст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету й дослідницькі завдання, визначено об'єкт і предмет, хронологічні й територіальні межі дослідження, розкрито його теоретико-методологічні засади, сформульовано положення наукової новизни, теоретичне й практичне значення роботи та перспективи використання результатів. Відображено зв'язок дисертаційної роботи з комплексними науково-дослідницькими програмами кафедри культурології, релігієзнавства і теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та держбюджетного наукового проекту Міністерства освіти і науки України. Подано відомості про форми апробації результатів дослідження.

У **першому розділі** – «**Взаємини державних органів влади з релігійними інституціями та міжконфесійні відносини у Чернівецькій області як об'єкт наукового пошуку**» – проаналізовано ступінь вивченості проблеми з урахуванням сучасних методологічних підходів у працях українських вчених, охарактеризовано джерельну базу дослідження.

У **підрозділі 1.1.** – «*Стан наукової розробки проблеми*» – розглядаються й аналізуються праці вітчизняних істориків, філософів, релігієзнавців, етнографів, політологів і журналістів із досліджуваної проблеми. Зазначено, що досліджувана тема й по сьогодні залишається недостатньо висвітленою в релігієзнавчій літературі.

Роботи, пов'язані з досліджуваною тематикою, умовно можна розділити на три групи.

У першу із них входять праці вітчизняних дослідників, в роботах яких висвітлюються суспільно-політичні перетворення в Україні з часу здобуття нею незалежності та «релігійний ренесанс». До числа одних із перших праць, присвячених релігійному життю в Україні кінця 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст., можна віднести роботи В. Єленського, М. Кириюшка, А. Колодного, П. Косухи, М. Рибачука, О. Уткіна, П. Яроцького. Вивченню взаємовідносин Церкви, держави і суспільства, специфіки етнонаціональної самобутності країни, ролі релігійного чинника у суспільно-

політичному житті були присвячені праці В. Бондаренка, О. Бучми, Л. Виговського, Т. Виговської, О. Ішук, П. Кралюка, В. Любчика, О. Музичка, М. Новиченка, О. Сагана, В. Токмана, Л. Филипович, О. Шуби, А. Юраша. Низку цікавих розробок у дослідженні української моделі міжконфесійних відносин у поліконфесійному і мультикультурному виявах та їх ролі у державотворчих процесах здійснили А. Арістова, М. Бабій, Л. Владиченко, В. Климов, Ю. Решетников.

На методологію та специфіку теоретичної спрямованості нашого дослідження суттєво вплинули студії Н. Белікової, М. Давиденка, С. Здіорука, О. Кудлай, Н. Стоколос, Я. Стоцького. У них сфокусовано увагу на розгляд характеру і визначальних чинників релігійних конфліктів, суперечностей релігійно-суспільного розвитку та міжцерковного протистояння в системі релігійних відносин України, а також шляхів їх розв'язання як з боку держави, так і з боку церков.

Реалії релігійного життя в Україні ґрунтовно розглянуті у дослідженнях С. Онищук, П. Панченка, П. Слободянюка, І. Кураса, П. Фешенка, В. Войналовича, Н. Кочана, С. Сьоміна, Ю. Кальниша, М. Петрика, В. Остоухова, І. Тимошенка, П. Бондарчука, В. Даниленка, В. Крупини, О. Кубальського.

У нашому дослідженні використані праці О. Браславця, М. Мариновича, прот. Д. Мартишина, В. Рожка, У. Яцишина, у яких автори дотично розглядали питання функціонування релігії в сучасній Україні, зокрема в контексті її духовного відродження, своєрідності культурно-цивілізаційної ідентифікації.

Другу групу складають праці, в яких висвітлено розвиток інфраструктури релігійних організацій у Чернівецькій області. До них відносимо роботи В. Балуха, В. Докаша, М. Лагодича, В. Лешана, Н. Мизака, І. Чеховського, А. Яремчука, С. Яремчука. Значний інтерес становлять наукові дослідження В. Докаша, який вивчав стан і тенденції змін релігійної мережі Чернівецької області. У науковому доробку В. Балуха, В. Лешана і М. Лагодича висвітлені окремі аспекти релігійного життя на теренах Північної Буковини, які торкаються питань динаміки, тенденцій та специфіки змін релігійної мережі, а також богословської освіти в області та форм реалізації соціальних проектів релігійними організаціями. Питання етноконфесійних відносин, багатокультурності і поліконфесійності у Чернівецькій області розглянуті в роботах І. Чеховського. У наукових розвідках Н. Мизака та А. Яремчука здійснено аналіз історії становлення та діяльність УГКЦ на теренах краю у період незалежності. Розгляд низки питань, що стосуються релігійотворчих процесів у Чернівецькій області на початку 90-х рр. ХХ ст., знаходимо у роботах С. Яремчука.

У працях О. Бродецького, Н. Загарії, В. Малика, М. Шкрібляка розглядаються питання інтерпретації етичних проблем у громадській думці вірян Чернівецької області, зокрема розуміння представниками різних конфесій причин найбільш гострих моральних проблем сьогодення, а також питання духовно-просвітницької й благодійницької діяльності релігійних організацій краю.

Окремі напрацювання у висвітленні актуальних питань державно-церковних і міжконфесійних відносин у Чернівецькій області означеного періоду містяться у студіях В. Безбородька, Д. Вівчарюка, І. Возної та В. Настаса.

До третьої групи відносяться матеріали періодичної преси, в яких характеризується діяльність конфесій у області і які переважно мають політично

та конфесійно заангажований характер. Такі матеріали часто публікувалися в наступних регіональних виданнях: незалежній газеті «Час», газеті Чернівецької обласної ради «Буковинське віче», громадсько-політичній газеті Чернівецької області «Молодий Буковинець», християнському інформаційно-просвітницькому виданні «Відродження» та ін.

Здійснений аналіз стану наукової розробки проблеми дозволяє констатувати, що в сучасній українській історико-релігієзнавчій науці все те, що складає предмет дослідження, є недостатньо вивченим. Сформований компендіум процесів, у якому тією чи іншою мірою висвітлені ці сегменти церковно-релігійного життя, далеко не повний і представлений лише фрагментарно. У цьому контексті історіографія, безумовно, потребує поглибленого вивчення, подальших наукових розробок із залученням інформації нових архівних документів.

У підрозділі 1.2. – «Джерельна база дослідження» – проаналізовано архівні матеріали, законодавчі акти, документи та матеріали, опубліковані у збірниках, періодичній пресі і на офіційних веб-сайтах церковних та світських установ.

Основа джерельної бази роботи становлять архівні матеріали, більшість з яких вводиться автором до наукового обігу вперше. Це низка документів поточного архіву відділу з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігій Чернівецької ОДА, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Державного архіву Чернівецької області (ДАЧО), у якому зберігаються окремі матеріали з проблематики дослідження періоду незалежності.

З матеріалів поточного архіву відділу з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігій Чернівецької області найбільшу цінність для з'ясування характерних рис релігійного життя Чернівецької області та його проявів у контексті суспільно-політичних трансформацій становлять постанови, розпорядження, укази, звернення, інформаційні звіти, листи, статистичні відомості відділу та сектору у справах релігій, що зосереджені у таких справах: «Листування з керівниками релігійних конфесій, церквами, релігійними організаціями», «Розпорядження і доручення голови облдержадміністрації з релігійних питань», «Закони, постанови, укази, розпорядження Верховної Ради, Президента України, Кабінету Міністрів, Держкомрелігій стосовно діяльності релігійних організацій», «Документи стосовно релігійної ситуації, звіти, інформації, листування з Держкомрелігій України», «Листування з Чернівецькою ОДА, управліннями, відділами, райдержадміністрації, органами місцевого самоврядування», «Листування з Верховною Радою, Кабінетом Міністрів, Адміністрацією Президента України», «Листування з релігійними організаціями щодо погодження на в'їзд, виїзд місіонерів в релігійні організації», а також в документах та матеріалах відділу в справах релігій (з 1991 р. по 2006 р.), документах та матеріалах сектору в справах релігій (за 2007 р.).

Суттєвий комплекс архівних джерел із досліджуваної проблеми містить ЦДАВО України. Його матеріали дозволили з'ясувати тенденції релігійних процесів, простежити стан релігійної мережі, кадрове та матеріальне забезпечення, розглянути проблеми законодавчого забезпечення свободи совісті, державно-церковних взаємовідносин як в Україні, так і Чернівецькій області. Факти про це знаходимо у фондах – 4648, описі 7-му (продовження) та 5252, описах 6 і 8.

Менше документів про релігійні трансформації в області періоду незалежності містяться у ДАЧО, оскільки матеріали, які зберігаються в цьому архіві, висвітлюють релігійну проблематику тільки до 1991 р. У фонді Р-623, описі 2 уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Чернівецькій області збережено інформацію про конфесії, молитовні будинки, духовенство напередодні незалежності.

Неабиякий інтерес для реалізації завдань дослідження становила документація Чернівецької та Кіцманської єпархій УПЦ КП, більша частина з якої відображає становлення й розвиток автокефального руху в Чернівецькій області.

Низку важливих документів, за якими нам вдалося точніше реконструювати окремі етапи з відновлення роботи теологічного факультету (згодом – філософсько-теологічного) Чернівецького державного університету (з 2000 р. – національного), ми запозичили з приватного архіву М. Шкрібляка (див.: Додаток В).

Загалом у дисертації використано 50 справ із 3 фондів 1 центрального і 1 обласного державного архівів, 28 справ та 45 одиниць документів і матеріалів із поточного архіву відділу з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігій Чернівецької ОДА, 12 одиниць документів та матеріалів Чернівецького і Кіцманського єпархіальних управлінь УПЦ КП, а також 13 – з приватного архіву М. Шкрібляка.

Опубліковані джерела умовно можна розділити на кілька груп.

Передусім це законодавчі акти, які стали базовими документами для вивчення правового забезпечення та гарантій щодо функціонування релігійних організацій в Чернівецькій області в сучасних умовах. Серед них: нормативно-правові акти, укази, розпорядження та доручення Президента України, постанови Кабінету Міністрів тощо.

Окрему групу джерел утворюють офіційні церковні документи – декларації, постанови та рішення, видані Помісним і Архієрейським Соборами та Священним Синодом УПЦ КП під головуванням Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета.

У дисертації також використані документи, які публікувалися в місцевих періодичних виданнях: доповіді, промови, заяви, звернення, листи, постанови.

Ще одну групу джерел складає фактологічний і статистичний матеріал, зібраний Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова.

Остання група містить документальні джерела, розміщені в мережі Інтернет на офіційних ресурсах конфесій, офіційних сайтах Чернівецької обласної ради і ОДА, а також порталі Релігійно-інформаційної служби України (РІСУ).

Отже, окреслений комплекс використаних у роботі джерел дозволяє поглибити вивчення вітчизняним історичним релігієзнавством специфіки відносин державних органів влади з релігійними організаціями у Чернівецькій області впродовж 1991–2010 рр.

У другому розділі – «Особливості реалізації принципів свободи совісті в Чернівецькій області» – проаналізовано відносини владних структур з конфесіями краю у 90-х рр. ХХ ст., витлумачено правові колізії та соціальні реалії специфіки функціонування релігійних організацій в Чернівецькій області. Розкрито стан міжконфесійних стосунків та причини зовнішніх і внутрішніх конфліктних чинників у суспільно-політичному та релігійному середовищі.

У підрозділі 2.1. – «Характер та провідні тенденції релігійної політики місцевих органів влади у 90-х рр. ХХ ст.» – досліджуються основні напрями релігійної політики місцевих органів влади першого десятиліття незалежності та її практичне втілення в Чернівецькій області.

Показано, що на початку 90-х рр. ХХ ст. докорінні зміни, які відбулися в Чернівецькій області, призвели до переосмислення як суспільної ролі релігійних інституцій, так і відносин державних органів влади з релігійними організаціями. Основними цілями, яких намагалася досягнути місцева влада в релігійній сфері, були: забезпечення прав вірян на свободу совісті та віросповідання, повернення релігійним громадам церковного майна, створення сприятливих умов для розвитку інфраструктури конфесій, сприяння конструктивному діалогу. Внаслідок цього відбулося збільшення кількості релігійних громад, що зумовило виникнення проблем, пов'язаних з володінням та користуванням культовими будівлями і церковним майном, і провокувало конфлікти в релігійній сфері. У результаті Чернівецька область стала лідером за кількістю міжконфесійних протистоянь.

Місцева влада з метою покращення міжконфесійних відносин вдалася до низки заходів, які полягали у згуртуванні людей, незалежно від їх релігійної та національної приналежності. На думку керівництва, це мало б створити можливості для ліквідації «болючих точок» релігійного протистояння в області. Однак спроби мінімізувати тодішню релігійну конфронтацію в краї не отримали бажаних результатів. Це зумовлено низкою причин, одна з яких полягала у постійних змінах курсу щодо підтримки тієї чи іншої конфесії в залежності від політичної кон'юнктури.

З'ясовано, що з проголошенням 1996 року «Роком порозуміння, злагоди та творення на благо українського народу» місцева влада, намагаючись налагодити відносини з релігійними організаціями, всіляко сприяла толерантним стосункам із ними. Засобами реалізації таких форм відносин в Чернівецькій області стали ряд широкомасштабних заходів, які проводилися як на загальноукраїнському, так і на обласному рівнях. Однак бажані результати також не були досягнуті.

У підрозділі 2.2. – «Правові й соціальні колізії формування релігійної мережі області» – акцентовано увагу на специфіці функціонування релігійних організацій Чернівецької області у контексті правового поля та механізмів їх законодавчого забезпечення в Україні.

Показано, що Українська держава після здобуття незалежності почала приділяти увагу питанням забезпечення релігійної свободи. Важливим підґрунтям реалізації права людини на свободу совісті та партнерські взаємовідносини між державою і Церквою стало підписання та прийняття низки офіційних документів. Серед них: Указ від 4 березня 1992 р. та розпорядження від 22 червня 1994 р. Президента України «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна», Указ від 21 березня 2002 р. «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій»; постанови Кабінету Міністрів України «Про використання культових споруд – видатних пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям» від 9 серпня 2001 р. та «Про умови передачі культових

будівель – видатних пам'яток архітектури релігійним організаціям» від 14 лютого 2002 р.; Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних відносинах від 21 липня 1997 р. Це засвідчило поступове вдосконалення законодавчої бази у сфері релігії та спроби нормалізації конфліктних ситуацій на релігійному ґрунті. Зрештою, у Чернівецькій області були зроблені відповідні кроки для передачі колишніх культових приміщень, а також інших будівель для потреб релігійних організацій.

Доведено, що важливу роль у посередництві між органами державної влади й релігійними організаціями у Чернівецькій області для забезпечення реалізації конституційного права громадян на свободу совісті, а також у створенні умов для розвитку та діяльності релігійних організацій, утвердженні засад світоглядної терпимості відіграла значна кількість утворених комісій, рад, консультативно-дорадчих органів, відділів і т. п. Серед них варто виокремити відділ у справах релігії при Чернівецькій ОДА, координаційні ради, узгоджувальні, двосторонні та міжвідомчі комісії. На жаль, утворена при Чернівецькій ОДА у 2005 р. Обласна Рада Церков і релігійних організацій, мета якої полягала в нормалізації релігійних стосунків на теренах краю, не виправдала сподівань.

У підрозділі 2.3. – «Розвиток мережі релігійних організацій у Чернівецькій області та загострення міжконфесійних конфліктів» – проаналізовано стан міжконфесійних відносин у Чернівецькій області в умовах розвитку демократизації суспільства. Визначено комплекс зовнішніх і внутрішніх конфліктних чинників у суспільно-політичному та релігійному середовищі краю.

Констатовано, що міжконфесійна напруженість в області була відчутна вже на початку 90-х рр. ХХ ст. З одного боку, це пов'язано з розвитком мережі релігійних організацій і появою численних релігійних громад. З другого – незадовільним станом забезпечення цих громад культовими приміщеннями. Адже саме «боротьба за храми», а також за сфери впливу на населення були головними чинниками міжконфесійного протистояння в краї.

У роботі подано типологію релігійних конфліктів, підтверджених конкретними фактами, зокрема: внутрішньосімейні (інтрасімейні), що виникали внаслідок непорозумінь і незгод між подружніми парами, батьками та дітьми на фоні релігійних розходжень; міжособистісні (інтерперсональні) – результат зіткнення двох суб'єктів на релігійному ґрунті; внутрішньоконфесійні (інтраконфесійні) – конфлікт між священнослужителями і вірянами всередині конфесії; міжконфесійні (інтерконфесійні) – власне конфлікти між конфесіями.

Особливо гострими в Чернівецькій області були міжконфесійні конфлікти. Це:

1. Затяжний міжправославний конфлікт (між УПЦ і УПЦ КП), який на десятиліття визначив міжконфесійну ситуацію в області і є головною проблемою в релігійному житті краю.

2. Конфлікт між православними і католицькими конфесіями, який перебував переважно в латентній фазі.

3. Протистояння між православними і протестантами.

Окрему групу релігійних конфліктів у Чернівецькій області складають етноконфесійні. Вони пов'язані з певними проблемами співіснування українського

та румунського населення. Такі конфлікти мали переважно внутрішньоконфесійний характер і виражалися в намаганні румунською стороною нав'язати ідею створення в області православного вікаріатства, що могло б призвести з часом і до канонічного підпорядкування румуномовних православних парафій УПЦ в краї Румунській Церкві.

Варто зазначити, що конфліктні ситуації виникали і між релігійними організаціями та світськими інституціями, зокрема державними органами.

У **третьому розділі – «Стосунки державних органів влади з релігійними організаціями у Чернівецькій області в контексті суспільно-політичного розвитку України»** – звернуто увагу на зв'язок владних структур з релігійними організаціями краю впродовж першого десятиліття XXI ст., зокрема на пошуки прийнятної моделі для взаємовідносин. Розглянуті тенденції розвитку релігійної мережі в області, а також духовно-просвітницька та соціально-значуща діяльність конфесій.

У *підрозділі 3.1. – «Динаміка релігійної мережі»* – розглянуто основні тенденції, які характеризували кількісні і якісні зміни релігійного середовища Чернівецької області впродовж перших двадцяти років незалежної України.

Виявлено стрімкий приріст релігійних організацій у перші роки незалежності, який коливався впродовж 1991-2000 рр. у межах від 0,9% до 17% збільшення на рік, що загалом склало 93,6% приросту впродовж означеного періоду. Відтак, протягом 2001-2010 рр. спостерігалось поступове зменшення росту кількості релігійних громад (це зростання становило від 0,5% до 5,6% на рік і склало всього 18,9% приросту в цей період). Загалом, кількість релігійних організацій в досліджуваній період збільшилася на 718 одиниць або на 128%, що свідчить про високий рівень і практичну забезпеченість релігійних потреб вірян.

За цей час помітно зросла й кількість священнослужителів, яка у 2010 р. перевищувала потреби в кадрах на 706 одиниць або на 146% (на одну релігійну громаду в середньому припадало 1,3 священнослужителя). Це було зумовлено значною кількістю різноманітних духовних навчальних закладів в області.

Показано, що більшість населення Чернівецької області відносило себе до православного напрямку віросповідання. Хоча сукупна кількість активних членів різних протестантських громад в області за кількісними показниками знаходилася майже на рівні з активом віруючих православних конфесій краю (у 2010 р. православні склали 49%, а протестанти – 40%). Окрім того, враховуючи порівняльний аналіз не тільки кількісних, а й якісних показників зростання мережі духовних навчальних закладів, недільних і суботніх шкіл, співпрацю із закордонними релігійними центрами та місіонерами, використання мас-медіа, соціальне служіння та духовно-просвітницьку діяльність, можемо стверджувати про більшу активність протестантів.

У *підрозділі 3.2. – «Державно-конфесійні відносини в області: від конфліктогенності до толерантності»* – розглянуто питання щодо віднайдення ефективних шляхів налагодження взаємодії та співпраці між державними органами влади й релігійними організаціями у першому десятилітті XXI ст.

З'ясовано, що органи виконавчої влади і місцевого самоврядування Чернівецької області намагалися забезпечити дотримання чинного законодавства України щодо

свободи совісті. Адже постійно здійснювали заходи, спрямовані на створення умов для функціонування релігійних організацій у поліконфесійному середовищі краю.

Завдяки спільним зусиллям влади й представників конфесій, були створені реальні можливості для співпраці релігійних організацій в межах окремих міжконфесійних утворень, серед яких Всеукраїнська та Обласна Ради Церков, а також у рамках громадських і культурних організацій. Відтак, спроби до продуктивного діалогу та врегулювання міжконфесійних протистоянь в області поєднувалися також із масштабною релігійною пропагандою, реалізація якої відбувалася у різних формах: читання лекцій, ухвалення колективних рішень, проведення зустрічей, бесід, конференцій, круглих столів, кінолекторіїв; публічні виступи на теле- і радіопередачах, публікації у пресі й науково-популярних виданнях тощо. Така співпраця мала позитивні результати у розвитку державно-церковних відносин і засвідчувала її якісно інший рівень.

Однак, з іншого боку виявлено, що дії керівників влади не завжди були конструктивними. Надмірна політизація релігії та релігізація політики, що спостерігаються з настанням третього тисячоліття, породжували напруженість та протистояння у релігійному середовищі краю. Особливо це, як і в попередні роки, стосувалося вирішення майнових питань. Адже кількісне забезпечення будівлями релігійного призначення залишалось недостатнім (на 2010 р. – всього 81%).

У *підрозділі 3.3. – «Духовно-просвітницька діяльність та соціальне служіння релігійних організацій»* – розглянуто питання щодо релігійно-культурної та соціальної діяльності конфесій краю.

У роки незалежності релігійні організації Чернівецької області розгорнули широку духовно-просвітницьку діяльність. Вона знаходила вияв у різноманітних формах: проповідницькій діяльності, проведенні концертів духовної музики, організації духовних навчальних закладів, зокрема суботніх і недільних шкіл тощо. Окремі конфесії, передусім протестантські, залучали зарубіжних місіонерів.

Показано, що конфесії в області реалізовували добродійні проекти, зокрема підтримували малозабезпечені сім'ї, допомагали медичним закладам, будинкам пристарілих, інтернатам, громадським організаціям інвалідів, людям у місцях позбавлення волі. Також релігійні громади здійснювали облаштування пунктів безкоштовного харчування, організували літні табори відпочинку для дітей із малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей-інвалідів тощо. Щоправда, при організації благодійницької діяльності представники конфесій іноді порушували деякі приписи державних установ, що породжувало конфліктні ситуації. Однак останні відносно легко вирішувалися.

Варто зауважити, що серед конфесій Чернівецької області саме протестантські церкви найбільше уваги приділяли духовно-просвітницькій та соціальній діяльності.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дисертаційного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Встановлено, що релігійне життя в Чернівецькій області у 90-і рр. XX ст. характеризувалося певними особливостями та виявами, що обумовлювалися низкою

чинників. Так, уполітиці місцевих органів влади щодо релігії та Церкви спостерігаються системні порушення, які призводили до ускладнень у суспільному житті загалом і церковному зокрема. Загальним наслідком такої політики стали невизначеність і створення передумов для появи конфліктних ситуацій. Це свідчить про недостатньо продуману й непослідовну, а інколи протизаконну діяльність державних органів влади. Часто переваги надавалися то одним, то іншим конфесіям краю. Інший вияв такої політики полягав у нездатності органів державної влади розробити ефективні важелі імплементації законодавчого забезпечення для врегулювання державно-церковних і міжконфесійних взаємовідносин на регіональному рівні.

За таких умов у соціоконфесійному житті Чернівецької області виникали додаткові проблеми та неузгодженості, які без участі влади вирішити було майже неможливо, навіть незважаючи на те, що будь-яке втручання місцевих чиновників здебільшого лише загострювало ситуацію. Для вирішення проблеми в релігійній сфері влада виступила з ініціативою створення комплексної програми і впровадження прийнятної, як вважалося, моделі державно-церковних відносин, яка б урахувала регіональну специфіку й базувалася на існуючих тоді нормативно-правових актах. Реалізація програми передбачала двосторонні та міжвідомчі комісії, спільні проекти, круглі столи, конференції, зустрічі, індивідуальні бесіди, наради-семінари, лекції, радіо- і телепередачі тощо. Деколи такий пошук давав позитивні результати, іноді – проходив менш успішно, адже це залежало як від запропонованих методів державної політики на місцях, так і від певних дій релігійних організацій краю.

2. Законодавче забезпечення свободи совісті та правових гарантій з боку держави, а також місіонерська і соціальна активність самих вірян сприяли реалізації основних соціальних функцій релігійними організаціями краю. Адже, по-перше, стан забезпечення права громадян на свободу совісті та вільного вибору у ставленні до релігії, характер державно-церковних і міжконфесійних відносин значною мірою залежать від позиції органів державної влади та місцевого самоврядування; по-друге, результативний діалог владних структур з релігійними організаціями та готовність до спільної співпраці обумовлювалися збалансованістю і публічністю політики щодо релігії й Церкви; по-третє, не завжди вдавалося конструктивно підійти до вирішення проблем, які виникали на фоні міжконфесійних і державно-церковних протистоянь.

Незважаючи на прийнятий Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» з усіма його змінами і доповненнями, не завжди вдавалося вирішувати накопичені проблеми, адже ключовою серед них була й залишається проблема співвідношення між конституційними приписами та їх практичним втіленням у життя. На теренах Чернівецької області в роки незалежності тривало постійне протиробство між представниками різних конфесійних напрямів, яке досить помітно впливало на суспільно-політичне життя краю й призводило до порушення толерантних стосунків і суспільної злагоди.

3. Основними причинами виникнення зовнішніх і внутрішніх конфліктів у релігійному середовищі Чернівецької області є: порушення основного принципу діяльності правової держави – рівності всіх перед Законом, що у контексті релігійного життя позначалося в обмеженні прав вірних релігійних громад; упереджене ставлення до окремих релігійних громад; відсутність достатньої кількості культових будівель

та коштів для їх будівництва; гальмування процесу повернення церковного майна; зволікання й необґрунтованість відмов у реєстрації статутів релігійних організацій; некомпетентне втручання політичних партій і рухів, громадських організацій, впливових політиків і посадових осіб у міжконфесійні конфлікти і майнові суперечки.

Поступове, однак реальне нормативно-правове забезпечення релігійної свободи в області сприяло стабільному розвитку церковних інституцій, було способом віднайдення шляхів мінімізації конфліктів, становлення релігійного плюралізму та поліконфесійності, а також призвело до помітних змін у взаємовідносинах державних органів влади з релігійними організаціями.

4. Одним із маркерів, що визначали релігійне життя в Чернівецькій області періоду незалежності, є інституційно-конфесійні параметри: кількісний склад організацій/громад, матеріальна база, кадровий потенціал, навчально-просвітницька та видавнича діяльність. За результатами проведеного дослідження виявлено:

а) стрімкий приріст релігійних організацій у перше десятиліття незалежності, а також поступове зменшення в області кількісного зростання релігійних громад упродовж наступного десятиліття;

б) чисельність духовних осіб перевищувала потреби в кадрах. Це пов'язано з тим, що в цей період як в Україні, так і в Чернівецькій області значно збільшилося число духовних навчальних закладів, які готували кадри священнослужителів;

в) кількісне забезпечення будівель релігійного призначення в області було недостатнім, що викликало напруженість у релігійному середовищі, провокувало майнові суперечки і протистояння;

г) значне зростання кількості духовних навчальних закладів, суботніх і недільних шкіл краю в перше десятиліття незалежності і помітне зменшення динаміки росту в наступне десятиліття. Найбільш активними в організації суботніх і недільних шкіл виявилися протестантські громади;

д) половина релігійної періодики в краї станом на 2010 р. видавалася протестантськими громадами, їм дещо поступалися православні видання і незначну частку становили видання католицькі.

5. Державно-церковні відносини у Чернівецькій області, які сформувалися на початку ХХІ ст., засвідчують якісно інший рівень стратегії розвитку релігійного середовища та форм вияву співпраці державних чиновників з релігійними організаціями. Значною мірою це пов'язано з трансформацією державно-церковних взаємовідносин в області, суб'єкти яких намагалися віднайти дієві способи побудови стосунків, опертих на імператив толерантності. Це сприяло пошуку компромісів між зацікавленими сторонами.

Зміцненню довіри до релігійстворчих ініціатив місцевої влади сприяла зміна її офіційної риторики, в основу якої було покладено твердження: «Незалежній державі – незалежна Церква». Оскільки в Чернівецькій області такою «незалежною» Церквою виступала УПЦ КП, то виходило, що влада сприяє утвердженню ідеї автокефалії цієї церкви. Принаймні подібну тенденцію простежуємо на прикладі проведення святкувань 2000-ліття Різдва Христового у Чернівецькій області. Публічні виступи, ухвалення колективних рішень, читання лекцій, проведення конференцій, круглих столів, організація циклів теле- і радіопередач, фестивалів духовної музики свідчило

про увагу державної влади до запитів національно зорієнтованих вірян, які були прихильниками автокефалії УПЦ КП. Апогеєм у цьому контексті стало прийняття на сесії Чернівецької обласної ради 14 вересня 2000 р. «Звернення депутатів обласної ради до керівників православних церков і мирян Буковинського краю» щодо необхідності у створенні в Українській незалежній державі Помісної Церкви. Однак такі дії викликали протидію з боку УПЦ.

Складні суспільно-політичні та церковно-релігійні трансформації були ще більше ускладнені надмірною політизацією релігійстворчого процесу та релігізацією політичного життя краю. Особливо це ставало відчутним під час передвиборчих кампаній. Втягування у цей процес церковних інституцій призводило до політичних і міжцерковних протистоянь.

Помітну роль у посередництві між органами місцевої влади й релігійними організаціями краю відіграв відділ у справах релігій, який був утворений при Чернівецькій ОДА. Ця структура намагалася віднайти оптимальні варіанти щодо вирішення проблем на релігійному ґрунті, забезпечувала реалізацію конституційного права свободи совісті, створювала сприятливі умови для розвитку і діяльності релігійних організацій, утверджуючи засади світоглядної терпимості. Це дозволило підвищити рівень довіри у взаємовідносинах між представниками духовних та світських інституцій.

6. Масштаби соціальної роботи та духовно-просвітницької діяльності, яку зреалізували релігійні конфесії Чернівецької області, показали помітну присутність вірян різних віросповідань краю у багатьох сферах соціального життя, що було реакцією конфесій на виклики назрілих суспільних проблем. Релігійні організації виступили з низкою благодійних проєктів та ініціатив, підтримуваних громадськістю й владою. Хоча у цьому контексті мусимо зауважити, що соціальне служіння при значній активності релігійних організацій в області розвивалося не безпроблемно.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Луцан І. Міжконфесійні конфлікти у Чернівецькій області кінця ХХ – початку ХХІ ст.: причини та способи подолання / Ігор Луцан, Василь Балух // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці, 2011. – № 2(6). – С. 65-75 (80% особистий внесок автора).
2. Луцан І. Самоідентифікація буковинців: вплив етнічного та релігійного чинників / Ігор Луцан // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – № 2(8). – С. 145-152.
3. Луцан І. Провідні тенденції релігійних процесів на теренах Північної Буковини у контексті суспільних трансформацій кінця ХХ – поч. ХХІ ст. / Ігор Луцан // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – Випуск 7. – С. 148-162.
4. Луцан І. Типи та форми релігійних конфліктів у Чернівецькій області кінця ХХ – початку ХХІ ст. / Ігор Луцан // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 114(11). – С. 97-104.

5. Lutsan I. Autocephalous movement in Bukovyna in the context of sociopolitical transformations of the late 1980s and early 1990s / Ihor Lutsan // International journal of economics and society. – Publisher: ICES Foundation, Memphis, USA. – Volume 1, Issue 1, April, 2015. – P. 125-129.

6. Луцан И. Особенности организации направлений духовно-просветительской деятельности религиозных конфессий Черновицкой области / Игорь Луцан // Международной электронной научной журнал «Studia Humanitatis» / Гол. ред. А.С. Мельков. – Режим доступа: <http://st-hum.ru/content/lucan-iv-osobennosti-organizacii-napravleniy-duhovno-prosvetitel'skoy-deyatelnosti>

Статті в наукових виданнях, матеріали, тези:

7. Луцан І. Характер державно-церковних відносин в Чернівецькій області та тенденції змін / Ігор Луцан // Богословський вісник: збірник наукових праць. – № 5. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 289-306.

8. Луцан І. Історичний розвиток та становлення церковно-організаційного життя на Буковині / Ігор Луцан // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 518-519. Філософія. – Чернівці: ЧНУ, 2011. – С. 170-179.

9. Луцан І. Специфіка міжконфесійних відносин на Буковині: історичне підґрунтя та сьогодення / Ігор Луцан // Регіональний вимір міжконфесійних і державно-церковних відносин. Всеукраїнська наукова конференція (17 червня 2011 р.). – Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права, 2011. – С. 126-128.

10. Луцан І. Вплив новітніх комунікаційних процесів на розвиток та діяльність релігійного життя Північної Буковини / Ігор Луцан // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості. Матеріали ХХХ Міжнародної науково-практичної конференції (9 грудня 2011 р.). – Донецьк: Донецький університет штучного інтелекту, 2011. – С. 213-216.

11. Луцан І. Проблеми етнічної самоідентифікації та релігійний чинник у буковинському регіоні: історична ретроспекція / Ігор Луцан // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2012», 18-19 квіт. 2012 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.С. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – Ч. 4. – С. 144-147.

12. Луцан І. Характер взаємовідносин православних церков у Чернівецькій області кінця ХХ – початку ХХІ ст.: релігійно-політичний проєкт на дві дії / Ігор Луцан // Богословський вісник: збірник наукових праць. – № 6. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 172-194.

13. Луцан І. Автокефальний рух у Чернівецькій області (90-і роки ХХ ст.): релігійно-політичний дискурс / Ігор Луцан // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2013», 16-17 квіт. 2013 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.С. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – Ч. 5. – С. 235-237.

14. Луцан І. Особливості релігійно-політичних процесів Північної Буковини у 90-і роки ХХ століття / Ігор Луцан // Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Соціокультурні виміри релігійних процесів у світі та в Україні», 30-31 травня 2013 р. / за заг. ред. проф. Докаша В.І. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2013. – С. 82-86.

15. Луцан І. Міжконфесійні конфлікти у Чернівецькій області кінця ХХ – початку ХХІ ст.: регіональний контекст / Ігор Луцан // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2014», 15-16 квіт. 2014 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.С. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – Ч. 7. – С. 157-159.

16. Луцан І. Толерантність/інтолерантність у контексті поліетнічності та полірелігійності Чернівецької області: регіональний та український виміри / Ігор Луцан // Світоглядно-ціннісне самовизначення людини. Толерантність: соціально-сміслові варіації та євроінтеграційний контекст. Матеріали ІV Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців (8-9 травня 2015 року). – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2015. – С. 258-263.

17. Луцан І. Церковно-релігійне життя на теренах Північної Буковини кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст.: боротьба за утвердження автокефалії / Ігор Луцан // Богословський вісник. Науковий журнал. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – № 11. – С. 96-109.

18. Луцан І. Концепція взаємин світської та церковної влад на Буковині в добу «перебудови» / Ігор Луцан // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2016», 20-21 квіт. 2016 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.С. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. – Ч. 7. – С. 43-45.

19. Луцан І. Природа і вияви міжконфесійних конфліктів на теренах Чернівецької області у контексті сучасних трансформацій / Ігор Луцан // Міжконфесійні конфлікти у транскордонних регіонах: історична ретроспектива та виклики сучасності. Толерантність в історичному і міжкультурному вимірах: матеріали міжн. наук.-практ. конф. 13-14 жовтня 2016 р. / за заг. ред. проф., член-кор. НАПН України Балуха В.О. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2016. – С. 122-126.

АНОТАЦІЯ

Луцан Ігор Васильович. Специфіка відносин державних органів влади з релігійними організаціями у Чернівецькій області (1991–2010 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2017.

Дисертація є цілісним історико-релігієзнавчим дослідженням, у якому проаналізовано зміст і характер відносин державних органів влади з релігійними організаціями у Чернівецькій області впродовж 1991–2010 рр.

На основі джерельної бази та наявної історіографії аналізуються форми та методи релігійної політики місцевих структур щодо релігії та Церкви на регіональному рівні, яка відзначалася як системними порушеннями у правовому полі, адже призводила до конфліктних ситуацій та ускладнень у суспільному житті загалом і церковному зокрема, так і засвідчувала якісно інший рівень стратегії розвитку релігійного середовища, адже намагалася опиратися на імператив толерантності.

Особливу увагу присвячено розгляду релігійної мережі Чернівецької області, її стану і динаміки за такими показниками: кількісний склад організацій/громад,

матеріальна база, кадровий потенціал, навчально-просвітницька діяльність, видавнича справа.

Окремо розглянуто напрями духовно-просвітницької діяльності і соціального служіння релігійних організацій області та визначено ключові детермінанти розширення їхньої інфраструктури і сфер впливу на суспільно-політичне та духовно-культурне життя краю.

Ключові слова: релігійні організації/громади, міжконфесійні та державно-церковні відносини, державна політика, релігійні конфлікти, толерантність духовно-просвітницька діяльність, соціальне служіння.

АННОТАЦИЯ

Луцан Игорь Васильевич. Специфика отношений государственных органов власти с религиозными организациями в Черновицкой области (1991-2010 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный университет «Острожская академия». – Острог, 2017.

Диссертация является целостным историко-религиоведческим исследованием, в котором проанализированы содержание и характер отношений государственных органов власти с религиозными организациями в Черновицкой области в течение 1991–2010 гг.

На основе архивной базы и имеющейся историографии анализируются формы и методы политики региональных властных структур в отношении религии и Церкви. Эта политика отличалась системными нарушениями в правовом поле, поскольку приводила к конфликтным ситуациям и осложнениям в общественной жизни в целом и церковной в частности, а также свидетельствовала о качественно ином уровне стратегии развития религиозной среды, так как пыталась опираться на императив толерантности.

Особое внимание уделяется рассмотрению религиозной структуры Черновицкой области, ее состояния и динамики по следующим показателям: количественный состав организаций/общин, материальная база, кадровый потенциал, учебно-просветительская деятельность, издательское дело.

Отдельно рассмотрены направления духовно-просветительской деятельности и социального служения религиозных организаций области, определены ключевые детерминанты расширения их инфраструктур и сфер влияния на общественно-политическую и духовно-культурную жизни края.

Ключевые слова: религиозные организации/общины, межконфессиональные и государственно-церковные отношения, государственная политика, религиозные конфликты, толерантность, духовно-просветительская деятельность, социальное служение.

SUMMARY

Lutsan Ihor Vasylovych. The specificity of relations between governmental authorities and religious organizations in Chernivtsi Oblast (1991–2010). – Manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of historical sciences, specialty 09.00.11 – religious studies. – National University «Ostroh Academy». – Ostroh, 2017.

Thesis is a holistic historical and religious research, which contains the analysis of the content and the nature of relations between governmental authorities and religious organizations in Chernivtsi Oblast from 1991 to 2010.

Forms and methods of religious policy of local institutions regarding religion and the Church at the regional level are examined on the basis of archival sources and historiography available. This policy was marked by the systemic violations in the sphere of law, especially in the first decade of independence, as it led to conflicts and complications in social life in general and in the Church life in particular, and witnessed to a qualitatively new level of the religious sphere development strategies, as it sought to rely on the imperative of tolerance.

Indeed, the policy of local authorities regarding religion and the Church in the 1990s was marked by the systemic violations that led to an escalation of religiously-driven conflicts. The main outcome of this policy was uncertainty and preconditions for conflicts, evidencing the unreasonable and inconsistent and sometimes illegal activities. It was not uncommon that the local authorities granted benefits to one denomination or another. Therefore, the state-church relations in Chernivtsi Oblast, formed in the 21st century, are indicative of both a qualitatively new level of religious sphere development strategy and forms of public officials' cooperation with religious organizations. This is largely due to the transformation of state-confessional relations in the region, their subjects having worked across the line of contact to promote dialogue. All this, of course, contributed to the compromise among the concerned parties.

It has been proved that an important role in mediation between public authorities and religious organizations in Chernivtsi Oblast to ensure implementation of the constitutional right of freedom of conscience, and to facilitate the development and activity of religious organizations, the statement of principles of ideological tolerance belongs to a significant number of committees, councils, advisory bodies, departments etc, set up to that end. Among them the Department for religious affairs at Chernivtsi Regional State Administration, coordination councils, conciliation, bilateral and inter-ministerial committees are to be mentioned.

Special attention is given to the religious network in Chernivtsi Oblast, its state and dynamics conveyed by indicators such as quantitative coverage of communities, material resources, human resources, training and educational activities, and publishing.

Separately considered are spiritual and educational activities and social service of regional religious organizations together with the key determinants of expansion of their infrastructure and spheres of influence in social, political, spiritual and cultural life of the region.

Key words: religious organization/communities, interdenominational and church-state relations, public policy, religiously-driven conflicts, tolerance, spiritual and educational activities, social service.

Підписано до друку 16.01.2017.

Формат 42x30/4. Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № 2–17
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman»

Оригінал-макет виготовлено у видавництві

Національного університету «Острозька академія»,

Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свинарчук Р. В.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

РВ № 27 від 29 липня 2004 року.

Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.